

deki Âzerî ağız özelliklerine göre Şirvanlı bir Âzerî Türkü olması muhtemeldir. Nesîmî'yi Halep veya Bağdat'ta tanıdığı, daha sonra irşad göreviyle Anadolu'yu gezdiği tahmin edilmektedir. Refîî'nin vezne hâkimiyeti ve Farsça'yı güzel kullanması onun iyi bir tahsil gördüğünü ortaya koymaktadır. Fazlullâh-ı Hurûfî'nin idamından (796/1394) sonra yayılan Hurûfîlik kısa zamanda Anadolu ve Rumeli'de etkisini göstermiştir. Nesîmî'nin telkini altında Fazlullâh-ı Hurûfî'nin görüşlerini benimseyen Refîî özellikle *Beşâretnâme* adlı eserinde Hurûfîliğin esaslarını anlatmış, bu inancı benimsemesinin hayatında bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. O güne kadar edindiği bilgilerle kendisine bir çıkar yol bulamamışken "rahmet-i fazl-ı Hudâ" olarak nitelendirdiği Nesîmî'yi tanıyınca içine düştüğü ruhî buhrandan kurtulduğunu, önünde hakikat perdeleri ve sırların birer birer açıldığını söyler. Nesîmî'nin, "Sen dahi Rûm ehlin âğâh eylegil / Onlara bu gizli râzı söylegil" şeklindeki yönlendirmeyle de *Beşâretnâme*'yi yazar.

Eserleri. 1. Beşâretnâme. Fazlullah'ın *Câvidânâme*, *Maḥabbetnâme* ve *Arş-nâme* adlı eserlerinin bir çeşit özü olan, Hurûfîliğin esaslarının anlatıldığı mesnevide isimlerin faziletlerinin açıklanması, sözün aslının otuz iki harften meydana geldiği, Hz. Âdem'in bunu Hak'tan öğrendiği, insanın yüzündeki yirmi sekiz hattın Kur'an'ın harfleri olduğu ifade edilmiştir. Refîî ayrıca Nesîmî ile karşılaşmasını, Hurûfîliği öğrenmesini ve kendisine Nesîmî tarafından görev verilmesini de anlatmıştır. Eser, "râh-ı Hudâ" tamlamasının karşılığı olan 811 yılının 1 Ramazanında (18 Ocak 1409) tamamlanmıştır. Şair eserini halk arasında okunup yayılması için Türkçe yazdığını söyler. *Beşâretnâme* Türk di-

li incelemeleri bakımından da önem taşır. "Fâilâtün, fâilâtün, fâilün" kalıbıyla yazılmış olan eser 1500 kadar beyitten meydana gelmiştir. Önemli nüshaları İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 77, 310), Topkapı Sarayı Müzesi (Emanet Hazinesi, nr. 1662), Süleymaniye (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3041, 3042), Mısır Millî (Mecâmî Türkî Tal'at, nr. 64) ve Millet (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 942-943 [vr. 7^b-8^a]) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap üzerinde Mehmet Yiğit bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki ilk nüshanın sonunda Fazlullah'ın öleceği vakti, katilini ve öldürüleceği şehri önceden tahmin ettiğine dair mensur bir kısım bulunmaktadır (vr. 50^b-51^a). Işıkurt Dede *Salavatnâme* adlı eserinde Hurûfîlik esaslarını anlatırken başta Fazlullah olmak üzere Hurûfîler'den ve Hurûfîliğe ait eserlerle *Beşâretnâme*'den söz etmektedir. XVII. yüzyılda kaleme alınan bu eser Hurûfîliğin bu devirde hâlâ etkili olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. 2. *Gencnâme*. Değişik yazmalarda hacmi 144-169 beyit arasında değişen ve "mef'ûlû, mef'ailün, fe'ülün" kalıbıyla yazılmış olan bu mesnevide Hurûfîlik inancı *Beşâretnâme*'de olduğu kadar önde değildir. Eserin başında Hz. Peygamber'in övgüsüyle birlikte Fazlullah'ın ve Peygamber'in kendisinin üstadı olduğunu belirtmiştir. Bu iki üstadın sözlerinden dört kitabın sırlarının çözülebileceği ifade edilerek kişinin bu dünyada olgunlaşmadığı takdirde öbür dünyada hiçbir şey elde edemeyeceği, asıl bu dünyada sıratı geçebilmek ve nefse köle olmamak gerektiği, Hakk'ın süretini insan yüzünde görebilenlerin her ihtiyaca sözle ulaşabileceği anlatılmaktadır. Süleymaniye (Hekim Ali Paşa, nr. 639) ve Millet (Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 941, vr.

1^b-20^b) kütüphaneleriyle bazı Avrupa kütüphanelerinde (Flügel, I, 720; Götz, II, 183) nüshaları bulunan eserin Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasının (Manzum, nr. 941) 1^b yüzünde başlıkta "Hâzâ Dîvân" ve hemen altında "Genc-i Nihân min Makâlât-ı Monla Refîî" kaydı bulunmaktadır ki bu *Gencnâme*'nin *Genc-i Nihân* adıyla da anıldığını göstermektedir. Bu nüsha diğerlerinden daha hacimli görünmektedir. İsmail Hikmet Ertaylan'ın tıpkıbasımını yaptığı eser (*Hurufî Edebiyatı Örnekleri, Gencnâme-i Refîî*, İstanbul 1946), *Nesîmî Divanı* içinde de yayımlanmıştır (İstanbul 1260, s. 9-14).

BİBLİYOGRAFYA :

Flügel, *Handschriften*, I, 720; Gibb, *HOP*, I, 336, 341, 344, 351, 369-380; a.mlf., *Osmanlı Şiiri Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), Ankara 1998, I-II, 238-244; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1966, s. 301, not 26; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1980, s. 362; a.mlf., *Edebiyat Araştırmaları II*, s. 37-38; R. A. Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Oriental MSS. Belonging to the Late E. G. Browne*, Cambridge 1932, s. 44, 49; M. Götz, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland: Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1968, II, 183; Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1973, s. 11, 21, 25, 28, 93-95, 100, 105; Mehmet Yiğit, *Refîî'nin Beşâret-nâme'si: Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük* (doktora tezi, 1986), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi; W. Björkman, "Refîî", *EP* (İng.), VIII, 480-481.

GÜNAY KUT

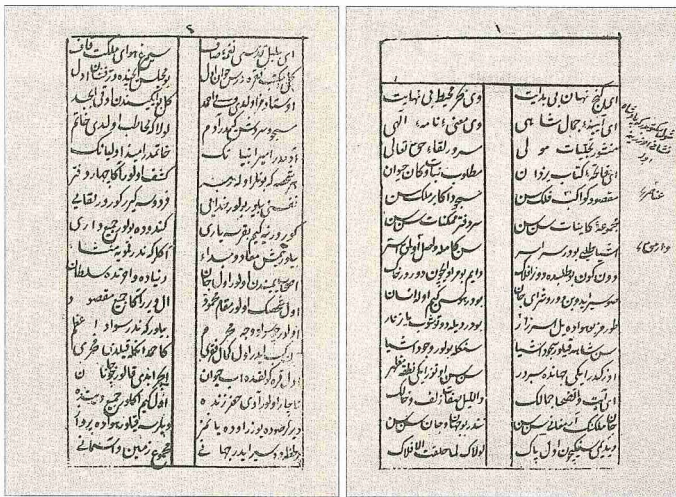
REFİK BEY el-AZM

(رفیق بک العظم)

(ö. 1925)

Suriyeli siyasetçi ve fikir adamı.

1865 veya 1867'de Şam'da doğdu. XVIII. yüzyılda Suriye bölgesinde üst düzey görevler yapan Türk asıllı Azmzâdeler ailesine mensuptur. Babası Mahmûd el-Azm edip, şair ve Şazeli tarikatına mensup bir sûfî idi. Küçük yaşta babasını kaybeden Refik Bey düzenli bir eğitim göremedi. Şeyh Tevfik el-Eyyûbî'den Arapça dersi aldı, Şam'da bulunan Osmanlı idarecileriyle irtibat kurarak Türkçe öğrendi. 1884'te öğrenim görmek üzere gittiği Mısır'da hastalandı ve ertesi yıl Şam'a döndü. 1890'ların başında Tâhir el-Cezâîrî, Selîm el-Buhârî ve Şeyh Muhammed Ali Müslim gibi âlimlerin toplantılarına katılmaya başladı. Tâhir el-Cezâîrî'nin evinde tanıştığı Esad Bey Dervîş et-Trablusî'nin Osmanlı ordusundaki Abdülhamid muhalifi subaylarla bağlantılı olarak kurduğu Düstûr ad-

Refîî'nin
Gencnâme'sinin
ilk iki sayfası
(İbrahim Olgun
özel kütüphanesi)

Refik Bey
el-Azm

lı gizli cemiyete üye oldu. Bu yıllarda siyasete ilgi duymaya başladı ve Cemâleddin el-Kâsımî gibi ıslah hareketinin Suriye'deki önde gelen temsilcileriyle yakınlık kurdu. 1894'te tekrar Mısır'a gitti. Burada Muhammed Abdüh ve M. Reşid Rızâ'nın çevresinde bulundu. *el-Ehrâm*, *el-Mukattam*, *el-Mü'eyyed*, *el-Livâ* gibi gazetelerle *el-Muktefat*, *el-Hilâl*, *el-Menâr*, *el-Mevsûât* gibi dergilerde siyasal ve sosyal konularda makaleler yayımladı. *el-Mü'eyyed* gazetesinin sahibi Şeyh Ali Yûsuf, siyaset ve fikir adamlarından Mustafa Kâmil Paşa, Muhammed Ferîd, Fethî Zağlûl, Kâsım Emîn gibi isimlerle tanıştı. Abdulah Cevdet, Reşid Rızâ ve Ahmed Sâib ile birlikte Osmanlı halklarının birliği çerçevesinde Meşrutiyet'in ilânını hedefleyen Şûrâ-yı Osmânî Cemiyeti'nin (Cem'iyetü's-şûrâ el-Osmâniyye) kurucuları arasında yer aldı. Bu cemiyetin Şubat 1907'de Arapça ve Türkçe olarak yayımlamaya başladığı *eş-Şûrâ el-Osmâniyye* adlı gazetenin Arapça kısmını hazırladı. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile Şûrâ-yı Osmânî Cemiyeti'nin birleşme çabalarının sonuçsuz kalmasına rağmen İttihatçılar'ı desteklemeye devam etti. Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar uygulamaya konulmasını (1908) sevinçle karşıladı ve destek olmak amacıyla bir ara Şam'a gitti. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne üye oldu. Bir süre sonra İttihat ve Terakkî'nin politikasından rahatsız olmaya başladı. Balkan Savaşı hezimetinin ardından Reşid Rızâ ile birlikte İttihat ve Terakkî yönetimine karşı Cem'iyetü Arabiyye'yi kurdu.

1912 yılı sonlarında yönetimde adem-i merkezîyet esasını savunan Hizbül-lâmerkeziyyetîl-idâretîl-Osmâniyye adlı partinin kurucuları arasında yer aldı ve başkanlığını üstlendi (partinin kuruluşu amacı, programı ve faaliyetleri için bk. *el-Menâr*, XVI/3 [1913], s. 226-231). Haziran 1913'te Paris'te toplanan Arap Kongresi'ne partisi adına iki temsilci gönderdi. Bu kongrenin ardından İttihatçılar'la ilişkileri daha da zayıfladı. Bir dünya savaşının çıkacağını ve

Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceğini kuvvetle muhtemel gördüğünden Arap toplarlarının adem-i merkezîyetçi bir yapıda da olsa artık Osmanlı çatısı altında kalamayacağı kanaatine vardı. Mısır'daki İngiliz yetkilileriyle Araplar'ı Osmanlı yönetimine karşı harekete geçirmek için müzakerelerde bulundu. 1916'da, Osmanlı hâkimiyetindeki Arap bölgelerinde İngiltere himayesinde bir Arap hilâfeti kurmak amacıyla girişimlerde bulunduğu iddiasıyla divânîharpte gıyaben yargılandı ve suçlu bulunarak idama mahkûm edildi, ancak Mısır'da olduğundan hüküm infaz edilemedi. Osmanlı yönetimi sonrasında Araplar'ın bir çeşit federatif yönetim altında birleştirilmesi yönünde Şerif Hüseyin nezinde girişimlerde bulundu. Arap birliği'nin kurulmasından ümidini kestikten sonra İngiltere desteğinde Suriye'nin bağımsızlığı için çalışmaya başladı. Aralık 1918'de teşkil edilen Hizbül-ittihâdî's-Sûrî'nin kurucuları arasında yer aldı. Suriye'nin Fransız yönetimine girmesine karşı mücadele etmek üzere oluşturulan bu partiden sağlığının bozulması üzerine ayrıldı. Hayatının son yıllarını uzlet içinde geçirdi. Vefatından önce kitaplarını üyesi olduğu el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabî bi-Dimaşk'a bağışladı.

Müslümanların içinde bulunduğu zor durumdan ancak İslâmî eğitim, hür irade ve akıl yoluyla kurtulabileceklerini söyleyen Refik el-Azm'a göre İslâm belli bir yönetim biçimi öngörmemiş, yönetimi müslümanların hür iradeleriyle belirlemelerini istemiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'in şûra yoluyla seçilmesi bunun en açık delili olduğu halde Emevîler döneminde hilâfet saltanatına dönüştürülmüştür. Arap olmayan unsurların İslâm'a girmesi istibdadı doğurmuş, dinle siyaset birbirine karışmış, hilâfet siyasî bir kurumken zamanla dinî bir hüviyet kazanmıştır. Refik Bey, İslâm dünyasının Avrupalılar tarafından tehdit edildiği bu dönemde Türkler'in ve Araplar'ın tek başına buna karşı koyamayacaklarını düşünerek Osmanlı birliği altında toplanmanın gereğine inanmış, ancak İttihat ve Terakkî'nin uyguladığı merkezîyetçi yönetim anlayışı ve Araplar'a karşı sergilediği güvensiz tutum onu Osmanlı birliği fikrinden uzaklaştırmıştır. 1910'lu yıllardan itibaren giderek Arap milliyetçiliğine yönelmiş ve daha dar anlamda Suriye vatanperverliği anlayışını savunmaya başlamıştır.

Eserleri. 1. *Eşherü meşâhîrî'l-İslâm fi'l-hurûb ve's-siyâse* (I-II, Kahire 1903-1909; I-IV, Kahire 1921-1922). Hulefâ-yi Râ-

şidîn'in yanı sıra Hâlid b. Velîd, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Amr b. Âs gibi meşhur sahâbîleri konu alan eser, bir tarih kitabı olmaktan ziyade zor durumda bulunan çağdaş müslümanlara geçmişteki başarılarını hatırlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. 2. *Mecmû'atü âşârı Refîk Bek el-'Azm* (Kahire 1344/1925). Müellifin bazı risâle ve makaleleriyle çeşitli konuşmalarını içeren eser kardeşi Osman el-Azm tarafından derlenmiştir. Eserde yer alan risâle ve makaleler şunlardır: "Kitâbü's-Sevânihi'l-fikriyye fi'l-mebâhişi'l-İlmiyye", "Kitâbü Târîhi's-siyâseti'l-İslâmiyye", "Risâletü'l-câmi'ati'l-İslâmiyye ve'l-'aşabiyyeti't-Türkiyye", "et-Tedvîn fi'l-İslâm", "Esbâbü sukûti'd-devleti'l-Ümeviyye", "Kaẓâ'ül-ferd ve kaẓâ'ül-cemâ'ati fi'l-İslâm" (bu makaleyi Mehmed Âkif "Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyeti ile Cemaatin Hâkimiyeti" adıyla Türkçe'ye çevirmiştir; *Sırat-ı Müstakim*, IV/82-84 [17 Mart 1326 – 1 Nisan 1326]), "Risâletü'l-câmi'ati'l-İslâmiyye ve Urubba" (bu risâle de *İttihâd-ı İslâm ve Avrupa* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir [trc. İbrâhim Halîl, İstanbul 1327]). Refik el-Azm'ın diğer eserleri de şunlardır: *el-Beyân fi't-tameddün ve aşhâbi'l-'ümrân* (Kahire 1304); *Risâle fi beyâni keyfiyeti intişârî'l-edyân ve kevnî'l-İslâm kâme bi'd-da' ve lâ bi's-seyf* (Kahire 1313); *Kitâbü'd-Dürûsi'l-hikemiyye li'n-nâşi'eti'l-İslâmiyye* (Kahire 1317, 2. bs., Dimaşk 1910); *Kitâbü Tenbîhi'l-efhâm ilâ me'âlibi'l-hayâtî'l-ictimâ'iyye ve'l-İslâm* (Kahire 1318); *Mine'd-dürûsi'l-İlmiyye: Menhecü'l-İslâm fi'l-hürriyye ve'l-'adl ve'l-musâvat fi çav'i'l-Kitâb ve's-Sünne* (Kahire 1425).

BİBLİYOGRAFYA :

Mecmû'atü âşârı Refîk Bek el-'Azm (nşr. Osman el-Azm), Kahire 1344, s. b-1; *Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mes'ele-i Siyâsiyye Hakkında İzahât*, İstanbul 1332, s. 40-45, 83-102, 125; *Serkîs, Mu'cem*, II, 1342-1343; *Sâmi el-Keyyâlî, el-Edebü'l-'Arabî el-mu'âşır fi Sûriyye*, Kahire 1959, s. 87-92; Abdülkâdir el-Azm, *el-Üsretü'l-'Azmiyye*, Dimaşk 1960, s. 115-118; *Sâmi ed-Dehân, Kudemâ' ve mu'âşırîn*, Kahire 1961, s. 166-172; Enver el-Cündî, *Terâcimü'l-a'lâmî'l-mu'âşırîn fi'l-âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 123-136; Abdülazîz ed-Dürî, *et-Tekvînü't-târîhi li'l-ümmeti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1986, s. 177-183; D. D. Commins, *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*, New York 1990, tür.yer.; E. Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, London 1993, tür.yer.; Baytâr, *Hilyetü'l-beşer* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1413/1993, II, 630-634; C. E. Farah, *Arabs and Ottomans: A Checked Relationship*, İstanbul 2002, s. 46-47; Selim Ali Selâm, *Beyrut Şehre-*

mini'nin Anıları: 1908-1918 (trc. Halit Özkan), İstanbul 2005, s. 16, 159, 198; Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları* (trc. Halit Özkan), İstanbul 2005, s. 48, 151; M. Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* (trc. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006, bk. İndeks; İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru* (trc. Ali Benli), İstanbul 2007, s. 298-299, 320, 355, 383; *el-Menâr*, VIII, Kahire 1905, s. 507-511; XVI/3 (1913), s. 226-231; XXVI/4 (1925), s. 288-300; Azmâde Refik, "Tatlı Sözü Herkes Kabul Eder", *SM*, IV/89 (1326), s. 89-90; *MMLADm.*, V (1343/1925), s. 328, 437-438, 539-540, 561-564; Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Akif'in Arapça'dan Yaptığı Tercümelere Üzerine Notlar", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 7 (1999), s. 235-249.

CENGİZ TOMAR

REFİK EFENDİ, Mehmed

(bk. MEHMED REFİK EFENDİ).

REFİK HALİT KARAY

(bk. KARAY, Refik Halit).

REFİUDDİN ed-DİHLEVÎ

(رفيع الدين الدهلوی)

Refiuddin Abdülvehhâb b. Ahmed b. Abdîrahîm ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1233/1818)

Hindistanlı âlim.

1163 (1750) yılında Delhi'de doğdu. Babası Şah Veliyyullah ed-Dihlevî olup şeceresi Hz. Ömer'e dayanır. İlk eğitimi babasından ve yakın çevresinden aldı. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek kıraat öğrendi, babasının hadis derslerine devam etti. Kardeşleriyle birlikte dönemin meşhur Urdu edebiyatçısı Mîr Derd'den Urduca öğrendi. On üç yaşındayken babasının ölmesi üzerine yetiştirilmesiyle ağabeyi Abdülazîz ed-Dihlevî ilgilendi. Akrabası Muhammed Âşık b. Ubeydullah Pulâtî'den dinî ve tasavvufî eğitim gördü. Yirmi yaşlarında öğrenimini tamamlayıp eser telif etmeye ve fetva vermeye başladı. Şah Abdülazîz'in rahatsızlanması sebebiyle Rahîmiyye Medresesi'nin yönetimini üstlendi ve burada hocalık yaptı. Öğrencileri arasında yeğeni İsmâîl Şehîd'in yetişmesinde önemli rolü vardır. Şah Abdülazîz'in aksine siyasi faaliyetlerde aktif olarak yer almayan Dihlevî 6 Şevval 1233 (9 Ağustos 1818) tarihinde koleralardan öldü ve Delhi'deki aile kabristanına defnedildi. Rahmân Ali'nin onun ölümü için verdiği 1249 (1833) yılı (*Tezkire-i 'Ulemâ'-i Hind*, s. 196) doğru değildir. Re-

fiuddin Dihlevî'nin ilmî geleneğini sürdür-en oğlu Şah Muhammed Mahsûsullah, Seyyid Ahmed Han'ın hocalarındandır.

Refiuddin ed-Dihlevî Hint alt kıtasının, özellikle Delhi'nin siyasi ve idarî bakımdan çok karışık olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu devirde İngilizler, Hint alt kıtasını büyük ölçüde kontrol altına almış bulunuyor, ayrıca bölgede misyonerlik faaliyetleri çok yoğun biçimde devam ediyordu. Dihlevî tefsir ve kelâmdan başka Arap edebiyatı, mantık ve matematik alanlarında ileri seviyeye ulaşmıştı. Arapça yazdığı şiirleri oldukça başarılı sayılır. Babası gibi Hanefî mezhebine bağlı olan Refiuddin hadisle amel etme fikrini benimsemekteydi (Halid Zaferullah Daudi, s. 159). İşlerini planlı biçimde yürütmeyi başaran Refiuddin bu sayede vaktini iyi değerlendirme imkânı bulmuştur (M. İshak Battî, I, 250-251).

Eserleri. Dihlevî Arapça, Farsça ve Urduca yirmi civarında eser kaleme almıştır. Manzum çalışmaları ise dağınık haldedir. 1. *Tercüme-i Kur'an-ı Kerim*. Urduca ilk Kur'an meâllerinden olup 1222 (1807) yılında hazırlanmıştır; küçük kardeşi Abdülkâdir'in tercümesi 1205'te (1791) basılmıştı. Bazı yerlerde bu konunun karıştırıldığı görülmektedir (geniş bilgi için bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 192; Seyyid Hamîd Şattârî, s. 141-143). Çevirinin Dihlevî tarafından mı yoksa talebesi Seyyid Necef Ali (Focdâr Han) tarafından mı hazırlandığı hususu tartışmalıdır. Eserin, onun talebesine verdiği Kur'an tercümesi derslerine ait notların derlenmesi sonucu oluşmuş ve kendisinin bu metin üzerinde düzeltmeler yapmış olması kuvvetle muhtemeldir (M. Sâlim Kâsımî v.dğr., s. 22-23; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 194; Ahlâk Hüseyin Kâsımî, s. 58; Cemîl Câlîbî, II, 1050). Satır arası tercüme yöntemine göre hazırlanan çevirinin dili metne sadakatten dolayı biraz ağırdır (örnekler için bk. Seyyid Hamîd Şattârî, s. 159-182; M. Eyyûb Kâdirî, s. 59-69). Bu sebeple tercüme daha çok bilgili ve kültürlü kesime hitap etmektedir. Eser hazırlanırken Şah Veliyyullah'ın *Fethu'r-rahmân fî tercemeti'l-Kur'an* adlı Farsça çevirisinden geniş ölçüde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Annemarie Schimmel'e göre Şah Refiuddin'i ve kardeşi Şah Abdülkâdir'i Kur'an'ı Urduca'ya çevirmeye sevkeden âmil Benjamin Schultze'un *Kitâb-ı Mukaddes-i* 1725 yılında Tamilce'ye, 1741'de Urduca'ya çevirmiş olmasıdır (*Islam in the Indian Subcontinent*, s. 181). Schimmel'in bu iddiasını tutarsız bulan Rizvî'nin görüşlerine (*Shah Abd al-Aziz*, s. 104) bütünüyle katılmak mümkün değildir. Zi-

ra bölgeye gelen Cizvit ve Protestan misyonerleri o dönemde müslüman halka yönelik yoğun bir faaliyet göstermekte, İslâm'a ve Kur'an'a dair eserler yayımlamaktaydı (Binşık, *Oryantalist Misyonerler*, s. 51-127). Eserin ilk baskısı *Tercüme-i Şâh Refî'ü'd-dîn* adıyla yapılmış (I-II, Kalküta 1251-1254/1835-1839), daha sonra bazıları babasının Farsça ve kardeşi Şah Abdülkâdir'in Urduca çevirileriyle birlikte olmak üzere birçok defa basılmıştır (baskıları için bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 192; Seyyid Hamîd Şattârî, s. 144; *World Bibliography*, s. 574-582, 666; Ahmed Han, s. 83-97). 2. *Tefsîr-i Refî'î*. Urduca kaleme alınan eser Bakara sûresinin tefsirini içermekte olup Refiuddin'in verdiği tefsir derslerinin talebesi Seyyid Necef Ali tarafından derlenmesiyle meydana gelmiştir (Delhi 1272/1855; bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 194; Cemîl Câlîbî, II, 1050). Tefsirin dili ve anlatımı Kur'an tercümesinin aksine açık ve anlaşılır bulunmuştur (Enver Sedîd, s. 168). 3. *Tefsîru âyeti'n-nûr* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 850; ayrıca bk. Ahlâk Hüseyin Kâsımî, s. 61; M. Sâlim Kıdvât, s. 383). 4. *Tekmilü's-sınâ'a* (*Tekmil li-sınâ'ati'l-ezhân*). Mantık, tahsil (yetişme döneminde okuduğu eserler), mebâhis mine'l-umûrî'l-âmme (bazı metafizik konular), tadbîku'l-ârâ' (mezheplerin uygulamalarında ihtilâflı konuların ortaya çıkış sebebi) bölümlerini içermektedir. Bazı yazmaları bulunan eserin (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 850) bir kısmını Siddîk Hasan Han kitabında nakletmiştir (*Ebcedü'l-ûlûm*, I, 203-218, 381-392, 393, ayrıca bk. tür.yer.). 5. *Muqaddimetü'l-ilm*. İnsan zihninde nesne ve olaylarla ilgili bilgilerin oluşum biçimiyle ilgili bir risâledir; bazı kısımları Siddîk Hasan Han tarafından nakledilmiştir (a.g.e., I, 199-203). 6. *Kıyâmet-nâme* (*Maşşernâme*) (Lahore 1339; Haydarâbâd, ts.). Halk arasında yaygın olan kitabın *Âşâr-ı Maşşer* ve *Âşâr-ı Kıyâmet* adıyla manzum ve *Kıyâmetnâme* (*De'bû'l-âhîret*) adıyla mensur Urduca tercümesi bulunmaktadır. 7. *Mecmû'a tis'a resâ'il* (Delhi 1314). Din ve tasavvuf konularına dair Farsça risâlelerin bir araya getirilmiş şeklidir. 8. *Fetâvâ* (Delhi 1322). 9. *Letâ'if-i Hamse*. 10. *Demğu'l-bâtıl*. Tasavvufun güç konuları ile Şah Veliyyullah'ın vahdet-i şühûd düşüncesinin açıklamasını içeren eser Arapça ve Farsça kaleme alınmıştır; aynı zamanda Mevlânâ Gulâm Yahyâ'nın *Kelimetü'l-hak* adlı eserine reddiyedir. Şah Refiuddin bu kitabını *Esrârü'l-meşâbbe* adıyla ihtisar etmiştir (*Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, IV, 1265). 11. Es-